

Алла Свобода,
наук. співроб. НБУВ

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОЇ РАДИ НАН УКРАЇНИ ЯК ДОРАДЧОГО ТА КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ОРГАНУ ВЧЕНИХ

У статті простежується історія створення Бібліотечної комісії (згодом Бібліотечної ради, Інформаційно-бібліотечної ради) АН України, цілеспрямованої діяльності цього громадського органу вчених з організації оптимального інформаційного забезпечення потреб науки. Особливу увагу приділено аналізу архівних документів 1929–1945 рр., оскільки діяльність Бібліотечної комісії (ради) у ці роки лише побіжно висвітлюється в публікаціях з історії бібліотечної справи.

Ключові слова: Бібліотечна комісія, Бібліотечна рада, Інформаційно-бібліотечна рада, Президія АН України, бібліотечна мережа АН України, інформаційне забезпечення науки.

Бібліотеки – невід’ємна частина наукової інфраструктури. Участь вчених у створенні бібліотек, в організації їх роботи – загальносвітова тенденція, обумовлена впливом інформаційних процесів на розвиток науки.

У 2011 році бібліотечна громадськість широко відзначала 100-річчя Інформаційно-бібліотечної ради Російської Академії наук (у минулому – Інформаційно-бібліотечної ради АН СРСР), яка відіграла велику роль у раціональній організації системи бібліотечно-інформаційного забезпечення потреб науки на всьому просторі колишнього Радянського Союзу, стала ефективною формою участі вчених у вирішенні актуальних проблем бібліотечної науки і практики, відчутно вплинула на становлення бібліотечних комісій і рад у республіканських академіях наук.

Учені, які знали інформаційні потреби науки і стан їх забезпечення в академіях, надавали дієву допомогу в налагодженні міжнародного і внутрішньосоюзного книгообміну, в забезпеченні обов’язковими примірниками творів друку, в створенні поточних і ретроспективних науково-допоміжних бібліографічних видань. Інформаційно-бібліотечна рада АН СРСР з 1949 р. проводила всесоюзні наради директорів центральних академічних бібліотек республіканських академії, на яких приймалися скоординовані рішення з актуальних бібліотечних проблем. При Бібліотечній раді працювали постійні і тимчасові проблемні комісії, до

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
складу яких поряд з ученими входили і спеціалісти з бібліотек союзних республік, що забезпечувало належний професійний рівень і виваженість рішень, які приймалися. В різні періоди при Бібліотечних радах працювали комісії з обліку фондів, нормування, упорядкування системи оплати праці в бібліотеках, вивчення закономірностей формування фондів наукових бібліотек, координації науково-дослідної та науково-методичної роботи. З 1974 р. працює комісія з автоматизації та механізації бібліотечно-бібліографічних процесів (сьогодні це комісія з впровадження сучасних інформаційних технологій). Члени цієї проблемної комісії проводили виїзні засідання в республіканських академіях наук, де разом з місцевими бібліотечними радами розробляли концепції створення автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем.

Спільними зусиллями учених і бібліотечних фахівців поступово були вироблені документи, які регламентують діяльність бібліотек: типові устав, структура, штати бібліотек академічних установ, типові положення про централізацію бібліотек, про наукову роботу, про підвищення кваліфікації тощо.

У республіках на основі прийнятих типових документів розроблялися власні з урахуванням специфіки функціонування бібліотек мережі. Так бібліотеки установ АН УРСР адміністративно підпорядковувались інститутам, а не були філіями чи відділеннями центральних бібліотек, як у більшості республіканських академії. Ця обставина враховувалася при розробці місцевих документів. Скажімо, в Положенні про централізацію бібліотек АН УРСР передбачено централізацію лише окремих напрямів роботи – комплектування зарубіжною та суспільно-політичною науковою літературою. Бібліотечна рада АН СРСР впровадила також зведені перспективні плани науково-дослідної, науково-методичної та науково-бібліографічної роботи центральних бібліотек республіканських академії наук, забезпечивши таким чином розробку необхідних методичних, нормативних та інструктивних документів з усіх напрямів діяльності бібліотек.

У цілому на кінець 60-х років ХХ ст. завдяки взаємодії бібліотечних рад було створено чіткий механізм організаційно-методичного забезпечення роботи бібліотек наукових установ, її координації і на загальносоюзному, і на республіканському рівнях.

Перш ніж перейти до огляду діяльності Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, слід зауважити, що історія її створення і становлення була досить складною і драматичною.

Рішення Президії Всеукраїнської Академії наук про створення

Бібліотечної комісії було прийнято 22 жовтня 1929 р.¹ Ініціював створення комісії директор Всенародної бібліотеки України Степан Пилипович Постернак. Бібліотека, як і вся Академія, переживала тоді тяжкі часи. В Академії наук почала працювати спеціальна комісія НКО, діяльність якої вплинула й на подальшу долю ВБУ – почалась перша хвиля масових упереджених перевірок її роботи. Бібліотеку звинувачували у недбайливому ставленні до опрацювання фондів (хоча матеріальних можливостей для роботи з величезним «фондом концентрації» створено не було), а головне – у відсутності «класової лінії» у комплектуванні літератури та її розкритті з позицій соціалістичного будівництва, у нехтуванні зв'язками з робітничими масами, відірваності від радянського громадського життя, де її припустився бібліотечний колектив, у якому понад 50 % фахівців були за походженням із духовенства, або мали духовну освіту. Отже, висновки комісії на той час були нищівними і носили політичний характер².

Слід сказати, що невеликий, але високоосвічений, високофаховий колектив працював з величезним ентузіазмом, плідно вирішував практичні завдання організації роботи бібліотеки і водночас, у рамках створеної в бібліотеці Науково-дослідної комісії бібліотекознавства (НДКБ), вів продуктивну наукову роботу, результати якої на той час вже мали світове визнання. На час перевірки перед бібліотекою у зв'язку з переїздом до нової, спеціально пристосованої будівлі стояла проблема раціонального розміщення фондів, читальних залів, робочих приміщень, оптимальної організації основних технологічних циклів. До того ж Президією було поставлено завдання «краще ув'язати роботу ВБУ з потребами й роботою ВУАН, її відділів та різних установ, організувати і координувати бібліотечну справу всієї ВУАН у цілому»³. Для виконання цього комплексу завдань директор бібліотеки, який у 1922–1923 рр. був членом Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки і з власного досвіду знав, наскільки успішно вирішували учені нагальні питання організації практичної роботи новостворюваної бібліотеки, її наукової діяльності, вважав необхідним знову скористатися допомогою вчених – створити при Президії Академії Бібліотечну комісію. Не виключено, що у такий спосіб директор бібліотеки намагався ще й якоюсь мірою убезпечити колектив,

¹ Вісті ВУАН. – 1929. – № 9–10. – С. 16.

² Матусевич В. В. Діяльність науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933 рр. – К., 1998. – С. 74–103.

³ Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов. 1917–1941. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 236–239.

переклавши частину відповідальності за стан справ на вчених – членів Бібліотечної комісії.

Створенню Комісії передували обговорення її проекту, викладеного С. Постернаком, на чотирьох засіданнях Президії АН України та на засіданнях бюро Президій Відділів⁴. Нарешті в протоколі № 40 засідання Президії АН України від 22 жовтня 1928 р. фіксується рішення: «Комісії, до складу якої входять по одному представнику від Відділів ВУАН та два представники ВБУ, пропонувати приступити до роботи»⁵. Персонально члени комісії та її голова в протоколі не названі. В документах Президії упродовж багатьох років про роботу Бібліотечної комісії не згадується, хоча забезпечення дослідницької роботи установ Академії науковою літературою було однією з нагальних проблем, яка постійно розглядалась на засіданнях Президії. Вирішення всіх питань, дотичних до роботи бібліотек (упорядкування заробітної плати бібліотечних працівників, передавання і придбання бібліотек тощо), доручалось або спеціально створеним комісіям, або окремим особам. Проте до ідеї створення Бібліотечної комісії Президія поверталась неодноразово. Двічі – у грудні 1930 р. та у червні 1937 р. – зафіксовано доручення конкретним особам «подати проект організації колегіальних бібліотечних органів Академії»⁶, але бурхливі політичні процеси 30-х років, звинувачення керівного складу і провідних спеціалістів установ Академії у шкідництві, шпигунстві, контрреволюційній діяльності, їх арешти ставали на перешкоді створенню і розгортанню роботи Бібліотечної комісії. Зокрема, учений секретар Відділення суспільних наук О. М. Асаткін на засіданні Президії АН УРСР доповідав про стан бібліотечних фондів та організацію обслуговування читачів у БАН УРСР. Йому було доручено розробити і подати на наступне засідання проект складу Бібліотечної комісії та проект кошторису витрат на її роботу⁷. А вже 5 липня обнародується Постанова № 365, в якій Асаткін викривається як «контрреволюціонер, дворушник, ворог партії, уряду і радянського народу», його знімають з роботи⁸. Очевидно, через аналогічні обставини не встигла розгорнути роботу і комісія, затверджена Президією 22 жовтня 1929 р., оскільки вже у кінці жовтня ініціатора її створення – директора ВБУ С. П. Постернака – було заарештовано за обвинувачен-

⁴ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 33, арк. 4–5, 6–7, 14, 49.

⁵ Там само, арк. 104–106.

⁶ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 43, арк. 152–157; спр. 65, арк. 126–129.

⁷ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 65, арк. 126–129.

⁸ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 65, арк. 173.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
ням у зв'язках зі «Спілкою визволення України» і звільнено з посади.

З березня 1940 р. за клопотанням бюро Відділу суспільних наук про необхідність керування бібліотекою з боку Президії АН УРСР остання доручає керівництво роботою БАН УРСР віце-президенту Академії Б. І. Чернишову⁹. З цього часу всі питання, пов'язані з роботою БАН УРСР, міжнародним книгообміном, проектуванням будівництва бібліотеки, придбанням книжкових зібрань, відкриттям ювілейних книжкових виставок, організацією роботи Львівської філії БАН доручаються академіку Чернишову, але без посилань на його належність до Бібліотечної комісії. І лише напередодні війни, 4 червня 1941 р., академіку Чернишову доручається підготувати на наступне засідання доповідь про роботу БАН УРСР і Бібліотечної ради. Отже, на цей час Бібліотечну раду вже було створено, ймовірно у 1940 р. після призначення Б. І. Чернишова відповідальним за стан бібліотечних проблем, більшість з яких були досить складними для вирішення.

У евакуації в розподілі обов'язків між віце-президентами Академії, затвердженому 9 вересня 1941 р., на віце-президента Б. І. Чернишова покладається керівництво бібліотечними справами, видавничою діяльністю, проблемами побуту вчених. І в документах Президії з травня 1942 р. по січень 1945 р. включно вирішення всіх бібліотечних проблем доручається академіку Чернишову вже як голові Бібліотечної ради. Але документів, в яких було б зафіксовано створення Бібліотечної ради на чолі з академіком Б. І. Чернишовим, виявити не вдалося.

В евакуації Б. І. Чернишов як голова Ради багато зусиль доклав для налагодження сталого постачання установ Академії науковими виданнями. Щоб забезпечити контроль за своєчасним і повним одержанням замовлень українських учених і прискорити надсилання їх до Уфи, завідувач книжковим відділом закордонної літератури агентства «Международная книга» був оформлений науковим співробітником БАН УРСР з відповідним окладом. Б. І. Чернишов організував також видання за кордоном наукової продукції установ української академії і через Всесоюзне та Українське товариства культурних зв'язків із закордонням налагодив обмін цих книг на наукову літературу Англії та США, попередньо на основі опитування українських учених склавши перелік установ та окремих учених, з якими бажано встановити контакти і списки необхідних видань цих країн¹⁰.

Що стосується ретроспективного поповнення фондів БАН УРСР

⁹ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 81, арк. 105.

¹⁰ Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 96, арк. 145–155.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
переважно вітчизняними виданнями, академік Чернишов наголошує на необхідності активного використання таких джерел, як обмінні та дублетні фонди великих бібліотек Москви, зокрема Державної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна.

Але разом з питаннями книгозабезпечення Рада у цей напружений час порушує й такі важливі для збереження та розвитку національного фонду питання, як розроблення інструкції зі складання охоронних описів книг БАН, що прибули до Уфи у складі майна Академії (1942 р.), створення українознавчої бібліографії, залучення до цієї роботи науковців інститутів Академії (1943 р.).

З серпня 1944 р. керівництво бібліотекою АН УРСР покладається на бюро Відділу суспільних наук і з цього часу всі рішення, що стосуються БАН УРСР і бібліотечної діяльності в цілому, готуються Б. І. Чернишовим разом з головою Відділу суспільних наук академіком М. В. Птухою, а згодом (з лютого 1945 р.) М. В. Птуха призначається головою Бібліотечної комісії.

У повоєнні роки Бібліотечна комісія зосереджує свої зусилля на відновленні фондів, втрачених під час війни, на налагодженні книгозабезпечення бібліотек новими науковими виданнями, а також на підвищенні рівня роботи бібліотек інститутів, розвитку їх як єдиної інформаційно-бібліотечної системи з уніфікованою організацією основних бібліотечно-виробничих циклів.

Комплексному вирішенню цих питань значною мірою сприяли заходи, розроблені Бібліотечною комісією разом з Відділенням суспільних наук за доповідною запискою, поданою до Президії Академії директором БАН УРСР Меженком у січні 1945 р. У цій записці директор визначив ті напрями роботи, які вимагали невідкладної реорганізації на більш високих професійних засадах. Особливо гостро Ю. О. Меженко ставив питання про збереження від нищення унікальних фондів бібліотеки. Адже близько 2,3 млн нерозібраних, необроблених томів книг і журналів так званого «фонду концентрації» знаходились у стосах в непристосованих для збереження книг приміщеннях. Нерозібраним був і великий масив газет, плакатів, аркушевих матеріалів. Для впорядкування цих фондів необхідні були значні асигнування і додаткова робоча сила. Паралельно з обробкою «фондів концентрації» Ю. О. Меженко вважав необхідним організувати при бібліотеці палітурну майстерню з пропускною спроможністю 500 томів щоденно та групу гігієни і реставрації. З метою збереження цінних фондів Меженко обґрунтував необхідність скоротити індивідуальний абонемент, видавати по МБА лише дублетні примірники, нікому не видавати додому обов'язкові примірники (як виняток, дійсні члени Академії могли одержати

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 у користування єдині примірники на два місяці з дозволу голови Бібліотечної комісії).

Для виявлення фактичної наявності книг у фондах необхідно було звірити їх з каталогами. Вкрай необхідно було зайнятися удосконаленням довідково-бібліографічного апарату і головної бібліотеки Академії наук, і бібліотек більшості інститутів. Каталоги, картотеки велись за кустарними схемами, їх необхідно було привести у відповідність з тогочасним рівнем наукових знань. Тому за рішенням Бібліотечної комісії у всіх інститутах учені залучались до створення робочих таблиць класифікації. Було вжито практичних заходів щодо поліпшення бібліографічно-консультаційної роботи, системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників усіх рівнів, активізації бібліотекознавчих та книгознавчих досліджень.

Особливе занепокоєння вчених викликав стан забезпечення наукових досліджень Академії новими науковими виданнями. Лише у 1946 р. це питання розглядалось на чотирьох засіданнях Президії. Внаслідок цих обговорень було змінено організацію міжнародного книгообміну – він став проводитись безпосередньо через БАН УРСР, що прискорило термін надходження літератури, крім того, інститути отримали дозвіл самостійно обмінюватись своїми виданнями із закордонням. Було реалізовано ініціативу БАН УРСР та Бібліотечної комісії про забезпечення провідних інститутів АН України обов'язковим примірником творів друку СРСР. За поданням Президії АН УРСР Рада Міністрів УРСР порушила клопотання перед Радою Міністрів СРСР про виділення для української Академії одного платного союзного обов'язкового примірника, який було розподілено між 26 інститутами АН України.

Однією з умов покращення інформаційного обслуговування в установах Академії було підвищення рівня роботи бібліотек цих установ, фахової підготовки їх співробітників.

Президія підтримала пропозицію Ю. О. Меженка про створення при Центральній бібліотеці АН УРСР керівного центру мережі бібліотек системи АН УРСР, що мало забезпечити постійний вплив на роботу бібліотек інститутів, контроль за дотриманням її належного рівня.

У 1946 р. такий Центр-інспектуру було створено. Здійснені Центром обстеження 37 бібліотек НДУ виявили стан діяльності бібліотек інститутів, їх досягнення й типові недоліки, сприяли накресленню перспектив подальшого розвитку¹¹. Загальним недоліком було незадовільне

¹¹ *Меженко Ю.* Про стан мережі бібліотек наукових установ Академії наук УРСР: Доп. директора Бібліотеки АН УРСР на Президії АН УРСР 21 червня 1946 р. // Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР. – 1946. – № 2. – С. 3–13.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 комплектування новою літературою, причини якого крились у відсутності в Україні колектору наукових бібліотек та книгарні видавництва Академії наук, відсутності в бібліотеках основних інформаційно-бібліографічних видань Всесоюзної книжкової палати, без яких неможливо слідкувати за виходом з друку необхідних наукових видань, своєчасно замовляти їх. Для більшості бібліотек були притаманні й такі недоліки, як відсутність сумарного обліку фондів і бібліотечної техніки, незручні, непродумані системи розміщення фондів, недосконалі каталоги, незадовільний рівень бібліографічної роботи, відсутність планування діяльності та звітності про її результати, низький рівень фахової підготовки та кваліфікації бібліотечних працівників.

Подолання виявлених недоліків стало завданням Бібліотечної комісії (реорганізована у 1949 р. Бібліотечна рада) на найближчу перспективу і знайшло відображення у розробленому академіком О. І. Білецьким (головою Бібліотечної комісії у 1949–1951 рр.) «Положенні про Бібліотечну комісію АН УРСР»¹² – першому документі про Бібліотечну комісію та її склад, виявленому в архіві Президії НАН України.

Бібліотечна комісія розглянула і затвердила розроблені Державною публічною бібліотекою УРСР (так з серпня 1948 р. внаслідок реформи бібліотечної справи стала називатися БАН УРСР) основоположні документи для роботи бібліотек НДУ: положення про керівництво мережею бібліотек наукових установ АН УРСР, положення про роботу бібліотеки, типові правила користування бібліотекою, форми планово-звітної документації. Президія зобов'язала керівників наукових установ взяти під особистий контроль роботу бібліотек, створити необхідні умови праці, передплатити для бібліотек літописи та друковані картки Всесоюзної книжкової палати. Через відділ технічного постачання Президії бібліотеки були централізовано забезпечені бібліотечною технікою. Для працівників бібліотек наукових установ були створені курси підвищення кваліфікації, організовувались семінари, надавались індивідуальні консультації, працювали групи вивчення іноземних мов.

Діяльність Бібліотечної комісії мала широку гласність. Звіти про її роботу регулярно заслуховувались на засіданнях Президії, друкувались на сторінках «Вісника АН УРСР» та «Доповідей АН УРСР». Керівники наукових установ обов'язково ознайолювались з наслідками обстежень бібліотек, з вимогами до впорядкування фондів і каталогів, організації інформаційного обслуговування.

¹² Архів Президії НАНУ, ф. 251, оп. 1, спр. 348, арк. 307–332.

Щоб активізувати участь науковців у розв'язанні назрілих бібліотечних проблем, Бібліотечна комісія приймає рішення про створення бібліотечних рад при науково-дослідних установах Академії¹³, перевіряє виконання цього рішення, періодично аналізує діяльність бібліотечних рад НДУ.

Президія АН УРСР постійно націлювала Бібліотечну комісію на посилення взаємодії з Бібліотечною Радою АН СРСР та радами і комісіями академій наук союзних республік. Внаслідок систематичної скоординованої роботи центральних бібліотек і бібліотечних рад та комісій національних академій наук рівень роботи бібліотек академічних установ неухильно підвищувався, розширювалось коло проблем, що знаходили позитивне розв'язання.

Починаючи з 50-х років ХХ ст., крім постійних у роботі Комісії проблем формування, обліку та використання книжкових фондів, активно порушуються питання інвентаризації, опрацювання і збереження рукописних зібрань установ АН УРСР, їх мікрофільмування та фотокопіювання, наукового опису, організації довідково-бібліографічного апарату, створення друкованих каталогів, путівників тощо. Для бібліотечних працівників організується серія практичних занять, семінарів, готуються методичні рекомендації.

У 60-х роках ХХ ст. у зв'язку з посиленням уваги до організації науково-технічної інформації та пропаганди в установах Академії Бібліотечна комісія почала розробляти питання взаємодії бібліотек та створених у структурі інститутів науково-інформаційних підрозділів у інформаційному забезпеченні потреб науки. У 1964 р. у зв'язку з розширенням функцій Бібліотечну комісію було реорганізовано в Бібліотечну раду. Організаційно Рада складалась з бюро і трьох секцій, які спеціалізувались за основними напрямками наукової діяльності АН УРСР – фізико-математичних, хіміко-технологічних і біологічних наук та суспільних наук, а також Бібліотекознавчої та Бібліографічної комісії. Розширився склад ради – крім відомих учених і фахівців ДПБ УРСР до нього увійшли завідувачі бібліотек ряду НДУ.

У зв'язку зі зростанням обсягів організаційно-методичної та консультативної роботи було збільшено штат методистів ЦНБ, до складу Бібліотечної ради введено штатну посаду ученого секретаря, що сприяло підвищенню рівня організаційного забезпечення роботи Ради. Особливу увагу Рада приділяла організації комплексних перевірок діяльності бібліотек, метою яких було покращення всіх напрямів роботи на основі поглибленого аналізу та надання консультаційно-методичної допомоги.

¹³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 760.

Практикувалося заслуховування на засіданнях Ради звітів про роботу бібліотек окремих інститутів і наукових центрів.

Регулярність засідань Ради (за річним планом вони проводились щоквартально, на кожному засіданні розглядалось три-чотири питання), ретельний аналіз стану справ, що виносились на слухання, обов'язкове проведення комплексу організаційно-методичних заходів, спрямованих на підвищення рівня роботи кожної бібліотеки і всієї бібліотечної мережі з проблеми, що розглядалася, створення системи контролю за виконанням рішень – ці складники в комплексі забезпечували дієвість рішень Ради. У випадках, коли була необхідна адміністративна підтримка, бюро Ради готувало доповідні записки Президенту Академії, проекти постанов Президії АН УРСР. Так, після заслуховування питання «Бібліотечне та інформаційно-бібліографічне обслуговування вчених і спеціалістів Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаніка» було надіслано доповідну записку Президенту Академії з розрахунками додаткових асигнувань для збільшення штату бібліотеки, придбання необхідних засобів механізації та витрат на капітальний ремонт.

У полі зору Бібліотечної ради постійно перебувають проблеми вдосконалення бібліографічної роботи бібліотек. Рада сприяла створенню в інститутах системи науково-допоміжних бібліографічних видань. Регулярно складались і затверджувались Президією зведені перспективні плани бібліографічних видань – поточних і ретроспективних, біо-бібліографічних посібників, вивчався стан інформаційно-бібліографічного забезпечення комплексних і міжгалузевих проблем у системі Академії наук.

Свідченням системності і ґрунтовності підходів Ради до розвитку бібліографічної роботи в установах Академії можуть служити заходи, проведені у 1973 р. Рада створила комісію з науковців інститутів і фахівців ЦНБ АН УРСР, яка мала визначити науковий рівень бібліографічних праць, підготовлених в АН УРСР. Члени комісії проаналізували 110 науково-бібліографічних видань, підготовлених бібліотеками та підрозділами наукової інформації інститутів упродовж 1969–1972 рр. і представили на розгляд Ради ґрунтовну аналітичну довідку. За рекомендаціями комісії Радою було вжито заходів, спрямованих на піднесення наукового рівня видань інститутів, зокрема, на активізацію участі Вчених рад інститутів, провідних науковців у підготовці і редагуванні цих видань. Для укладачів стали регулярно проводити семінари, індивідуальні консультації з методики підготовки бібліографічних покажчиків. З метою підвищення рівня бібліографічних покажчиків, які видавались установами до ювілеїв провідних учених, з ініціативи Ради в Академії започатковано серію

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 «Біобібліографія вчених України». Спеціалісти ЦНБ і видавництво «Наукова думка», яке видає серію, підготували методичні рекомендації, в яких регламентується структура, зміст біобібліографічного покажчика, принципи відбору матеріалу, правила опису видань¹⁴.

Аналогічну поглиблену роботу провела комісія Бібліотечної ради, яка перевіряла впровадження нового «Положення про єдину загальнодержавну систему МБА СРСР». Було організовано вивчення потоків і характеру замовлень, що надходять по МБА до ЦНБ і бібліотек мережі. Виявлені особливості обговорювались на семінарі-практикумі відповідальних за роботу МБА в бібліотеках інститутів, спеціалісти ЦНБ за дорученням Ради розробили і видали інструктивно-методичні матеріали.

Внаслідок постійної уваги Ради до вдосконалення довідково-бібліографічного апарату бібліотек, залучення вчених НДУ до розроблення робочих таблиць класифікації у структуру ДБА бібліотек інститутів у 70-х роках були впроваджені головні довідкові картотеки (ГДК), що сприяло оперативному забезпеченню вчених актуальною науковою інформацією. Належний рівень ведення цих картотек забезпечувався постійністю уваги до цієї ділянки роботи з боку методичного центру, Бібліотечної ради та рад інститутів. У 90-ті роки ХХ ст. у зв'язку з необхідністю створення загальнодержавної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС) Рада (на цей час вже Інформаційно-бібліотечна рада НАН України) знову повертається до проблеми удосконалення бібліотечно-бібліографічної класифікації як необхідної передумови побудови такої системи, створення її єдиної інформаційно-пошукової мови. Спільними зусиллями організацій, зацікавлених в інформаційній співпраці, реалізується корпоративний проект «Національний формат представлення бібліографічних даних «УКРМАРК».

Постійною була увага Ради і до питань впровадження у практику роботи бібліотек передового досвіду. В бібліотеках інститутів функціонували школи передового досвіду з провідних напрямів діяльності, результативних форм інформаційного обслуговування – організації картотек праць співробітників, ведення ГДК, підготовки сигнальної бібліографічної інформації за змістом зарубіжних наукових журналів, роботи з мікроносіями тощо. З метою підтримки високого фахового рівня бібліотечних працівників мережі Рада розробила кваліфікаційні характеристики їх посад. Призначення на посаду завідувача бібліотеки адміністрація могла провести тільки після

¹⁴ Биобиблиографический указатель: Рекомендации по составлению и оформлению – К.: Наук. думка, 1988. – 59 с.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 узгодження кандидатури претендента з Бібліотечною радою Академії¹⁵. Рада приймала рішення про введення додаткових штатних одиниць до бібліотек інститутів у залежності від навантаження працівників згідно з прийнятими нормами праці¹⁶.

Як уже зазначалося вище, особливу увагу вчені – члени Бібліотечної ради (як до цього – Бібліотечної комісії, а пізніше – Інформаційно-бібліотечної ради) приділяли роботі зі збереження унікальних фондів ЦНБ, ЛНБ, бібліотек інститутів. Адже переважна частина рукописних і стародрукованих книг, створених в Україні за весь період писемності і друкарства, найбільша колекція іноземної наукової літератури зосереджені у фондах академічних бібліотек. У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського зберігається також архів вітчизняних творів друку, архіви академічних установ, особисті архіви та бібліотечні колекції видатних українських учених, письменників, діячів мистецтва, громадських діячів. Унікальними книжковими зібраннями володіють і академічні інститути. Основою фондів багатьох інститутських бібліотек стали бібліотеки та колекції засновників і провідних вчених інститутів – О. Богомольця, Т. Вяземського, Б. Грінченка, М. Грунського, В. Данилова, С. Зернова, А. Іоффе, Р. Кавецького, О. Ковалевського, М. Крилова, П. Тутковського, І. Францевича – більше шістдесяті особистих колекцій і бібліотек, а також зібрання наукових праць, архіви багатьох поколінь співробітників наукових установ.

Особливості створення фондів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського та ЛННБ ім. В. Стефаніка, яким водночас були передані найбільші й найдавніші на території України книжкові зібрання, породили проблеми, які академія вирішує багато десятиліть. Через нечисельність штату, відсутність площ бібліотеки не могли вчасно опрацювати величезні, багатомільйонні надходження. Після первинного відбору найцінніших і рідкісних видань решта літератури осідала в так званих обмінно-резервних фондах, або, як їх ще називають, «фондах концентрації». Стурбовані долею цих непорядкованих масивів, що зберігаються в непристосованих, часто неопалюваних приміщеннях, вчені – члени Рад – починаючи з 30-х років регулярно порушували питання про введення цієї літератури в науковий обіг, про збереження інститутських колекцій, а Президія АН України

¹⁵ Кулаковська Т. Л. Роль Інформаційно-бібліотечної ради НАН України у становленні і розвитку бібліотечно-інформаційної системи НАН України: історія, сучасний стан, перспективи // Бібліотеки Національної академії наук України: історія і сучасність. – К., 2006. – С. 22–47. – (Наукові праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 15).

¹⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1658.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 постійно вишукувала для цього додаткові кошти, штати, площі. Дуже активно ця робота велась наприкінці 40-х – на початку 50-х років, у кінці 70-х років, потім у 80-х – 90-х роках ХХ ст.

Зокрема, у 1978 р. були виявлені серйозні упущення в організації збереження фондів, що призвели до розкрадання цінної літератури у ряді інститутів (філософії, історії, проблем математики і механіки, ІБПМ). Рада організувала перевірки стану обліку і збереження фондів ЦНБ, ЛНБ, бібліотеках 41 інституту. За результатами перевірок у 1978–1979 рр. прийнято три постанови Президії АН УРСР, питання збереження обговорювались на учених і бібліотечних радах установ, керівники установ притягались до персональної відповідальності. У всіх інститутах здійснювались заходи з ліквідації заборгованості, перереєстрації виданої літератури з пред'явленням книг, за графіками здійснювались переобліки найцінніших частин фондів, проводилось навчання кадрів з питань обліку і збереження фондів – діяла ціла система семінарів і практичних занять, було посилено увагу до обліку і наукового опису рукописних зібрань. Терміново були підготовлені інструкції з проведення переобліків, з відбору мало використовуваної літератури на депозитарне зберігання, з обліку і збереження літератури службового користування. На розширене засідання Ради було запрошено завідувача відділу БАН СРСР, який поділився досвідом організації цієї роботи у своїй бібліотеці.

Внаслідок винесення питання про збереження книжкових фондів у ЦНБ АН УРСР на розгляд Комісії Верховної Ради УРСР з питань культури бібліотека отримала від Київради додаткові приміщення для розміщення обмінно-резервних фондів. Аналогічних заходів було вжито й у Львові. В інститутах директори тримали під особистим контролем стан збереження фондів, зокрема цінних колекцій.

У 80-х – на початку 90-х років Академія наук мала змогу постійно виділяти значні асигнування на проведення робіт з обробки невпорядкованих масивів літератури у ЦНБ та ЛНБ. Рада стежила за результативністю цієї роботи. Колектив ЦНБ власними силами обробив фонди філії № 1 – найціннішу частину невпорядкованої літератури. Зараз первинний облік та обробка цих фондів завершені, ведеться відбір цінної наукової літератури для докомплектування фондів основного зберігання, відновлюються розпорочені книжкові колекції. Потрібно відзначити, що помітна активізація наукової роботи НБУВ та ЛННБ пов'язана саме з вивченням та упорядкуванням їх книжкових та рукописних зібрань, створенням друкованих каталогів на окремі види видань, підготовкою репертуару української книги та періодики, розробленням проблем

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 української біографістики. Проводяться спільні дослідження з бібліотеками Болгарії, Чехії, Польщі, Словаччини, Росії в галузі історії друкарства у слов'янських країнах, культурних взаємовпливів у розвитку літератури, музики, живопису.

Ведучи мову про плідність роботи вчених НАН України зі збереження культурних цінностей, не можна не згадати роботу в рамках створеної при ІБР на початку 90-х років. Комісії з питань вивчення і збереження культурно-історичної спадщини українського народу. У ті роки польська сторона в черговий раз розгорнула широку кампанію, спрямовану на переміщення до Польщі двох книжкових колекцій – «Оссолінеум» і «Регія», які на законних підставах упродовж більш як двох століть зберігаються у фондах українських бібліотек. Члени комісії підготували аналітичні матеріали про ці колекції, історію їх створення, придбання, побутування в Україні. Юристи-міжнародники Інституту держави і права НАН України підготували відповідні юридичні довідки та пропозиції Міністерству закордонних справ щодо можливих варіантів обміну культурними цінностями. Переміщення було визнано недоцільним. Нині відповідно до міжнародних угод ведеться оцифрування українських документів у бібліотеках Польщі і польських в Україні, передбачається підготовка спільних наукових праць, видання каталогів, проведення конференцій і творчих зустрічей.

З кінця 80-х років ХХ ст. в центрі уваги Ради – питання створення єдиної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС), впровадження новітніх інформаційних технологій. У вересні 1987 р. відбулось спільне виїзне засідання Проблемної комісії з автоматизації Бібліотечної ради АН СРСР і бібліотечної ради АН УРСР, на якому розглядались проблеми створення АБІС АН УРСР, перебудови науково-інформаційної роботи в інститутах. Інституту кібернетики було доручено розробку програмного забезпечення АБІС. Бібліотечна рада створила робочу групу, якій було доручено розробити основні напрями концепції перебудови системи інформаційного забезпечення наукових досліджень в АН УРСР, комплексної автоматизації бібліотечних процесів.

Необхідність переходу до якісного забезпечення нового рівня інформаційно-бібліотечного забезпечення наукового процесу, надання вченим оперативного доступу до інформаційних ресурсів бібліотек та інформаційних центрів світу поставила перед Бібліотечною радою безліч нових проблем і завдань. У зв'язку з цим на базі Бібліотечної ради в лютому 1990 р. було створено Інформаційно-бібліотечну раду (ІБР).

Завдання автоматизації бібліотек Інформаційно-бібліотечна рада і Президія Академії розглядають як важливий складник реалізації Програми

НАН України з автоматизації. Координаційні зусилля ІБР спрямовані на впровадження високоефективних інформаційних технологій, реалізацію інноваційних проєктів створення корпоративної системи реферування наукової літератури (загальнодержавна реферативна БД «Україніка наукова» і випуск галузевих серій РЖ «Джерело» – друкованих і на компакт-дисках), створення національної системи електронних видань «Бібліотека – суспільству», забезпечення доступу до міжнародних інформаційних ресурсів, зокрема удосконалення функціонування створеного у 2006 р. загальноакадемічного Центру онлайн-науково-інформаційних ресурсів, створення Національної електронної бібліотеки України «Бібліотека – XXI», гармонізацію використання традиційних та електронних носіїв інформації в інформаційному забезпеченні потреб науки.

У межах міжнародної програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» бібліотеки приступили до оцифрування рідкісних і цінних видань своїх фондів з метою відображення їх на порталах, інтегрування інформаційних ресурсів, створених в Україні, в цифрову бібліотеку Європи, Світову цифрову бібліотеку, до проєкту «Золотая коллекция Евразии» НП БАС. У статті лише побіжно названо проєкти, якими нині опікується ІБР НАН України, оскільки цей напрям діяльності сьогодні докладно висвітлюється у численних публікаціях у фахових періодичних виданнях, у щорічних випусках наукових праць НБУВ. Обмежені рамки статті не дають змогу всебічно розкрити цю складну багатопланову роботу.

Насамкінець хотілося б зазначити, що на всіх етапах бібліотечного будівництва в НАН України завдяки зацікавленому, відповідальному, творчому ставленню учених-членів бібліотечних комісій і рад до розв'язання бібліотечних проблем досягався позитивний результат.

Бібліотечні комісії і ради завжди очолювали видатні у своїй галузі вчені, директори інститутів, віце-президенти або члени Президії Академії, які добре розуміли високе соціальне призначення книги і бібліотеки. Це – академіки Борис Ісідорович Чернишов, Михайло Васильович Птуха, Олександр Іванович Білецький, Євген Олексійович Шилов, Леонід Арсентійович Булаховський, Максим Федотович Гулий, Микола Пантелеймонович Семененко, Іван Костянтинівич Білодід, Віталій Макарович Русанівський, Ігор Костянтинівич Походня, Володимир Володимирович Немощкаленко, Олексій Семенович Онищенко.

Набутий упродовж десятиліть досвід організаційно-методичної та координаційної роботи Рад спрямований на організацію наукового знання, створення єдиного інформаційного простору науки.

Олена Яковенко,
наук. співроб. НБУВ, канд. іст. наук

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

У статті висвітлено діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з формування та використання бібліотечних фондів, починаючи від заснування установи до сьогодні.

Ключові слова: наукова бібліотека, бібліотечний фонд, бібліотечно-інформаційні ресурси, традиційна технологія, інноваційна технологія.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського¹ (НБУВ) за понад 90 років діяльності зробила значний внесок у розвиток науки й культури нашої держави, в наукове розроблення питань формування бібліотечних фондів, забезпечення їхньої загальнодоступності та збереження. Бібліотека отримує й надає в користування як сучасні вітчизняні й зарубіжні видання, так і рукописні матеріали, рідкісні й унікальні твори друку минулого.

Сьогодні НБУВ вважається однією з найбільших книгозбірень світу: загальний обсяг бібліотечного фонду становить біля 15 млн од. зб. Наявність електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів сприяє перетворенню її на інституцію відкритого типу з вільним доступом до інформації.

При підготовці статті ми послуговувалися друкованими виданнями з проблем формування та використання бібліотечних фондів й інформаційних матеріалів – монографії, статті, тематичні збірки наукових праць, матеріали наукових конференцій тощо. Значну джерельну цінність становлять опрацьовані нами матеріали з архівних фондів Інституту

¹ НБУВ протягом періоду існування неодноразово змінювала назви: Національна бібліотека України в м. Києві при Українській Академії наук (1919), Всенародна (Національна) бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві (1919–1920), Всенародна бібліотека України в Києві (1920–1934), Державна бібліотека ВУАН (1934–1936), Бібліотека Академії наук УРСР (1936–1948), Державна публічна бібліотека УРСР (1948–1965), Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР (1965–1988), Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР імені В. І. Вернадського (1988–1996). З 1996 р. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.